

ILYEFALVI EMESE

EGY ÍRÁSGYAKORLAT TOVÁBBI KONTEXTUSAI. ALTERNATÍV PROTESTÁNS FOLYÓIRATKULTÚRA A 20. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN ERDÉLYBEN¹

Valamikor 2008 őszén Erasmus cserediákként hallgattam először Keszeg Vilmos *Alfabetizáció, trászokások, populáris írásbeliség* című egyetemi előadását. Többek között e kurzusnak köszönhetem, hogy később, 2009 májusában felfigyeltem Bonczidai Dezső, kidei református lelkész gyülekezetéhez írott leveleire.² Tágabb értelemben véve viszont azért is a kolozsvári tanulmányi félévnek vagyok hálás, hogy egyáltalán néprajzi kutatásra érdemes témának tartottam a falusi értelmiség tevékenységét, a helyi kultúrával való kapcsolatának vizsgálatát. Az azóta eltelt pár évben Keszeg Vilmos érdeklődéssel követte nyomon és segítette a kidei *Lelkipásztori levelek* értelmezésére tett kísérleteimet, amiért máig hálás vagyok neki. Beszélgetéseink során főként arra próbált ösztönözni, hogy a lelkész írásgyakorlatát elsősorban ne annak egyediségében ragadjam meg – bármennyire is párhuzam nélkül állt akkori

1 Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján finanszírozásban részesült.

2 Bonczidai Dezső egyik levelét 2007-ben, első kidei terepmunkám során láttam először, de nem tulajdonítottam neki nagyobb jelentőséget. Később 2009-ben kolozsvári tanulmányaim tanulságaival felvértezve tekintetem át e terepmunka fotóanyagát és lettem figyelmes a korábban csupán véletlenül befotózott levélre. Bonczidai Dezső (Szilágyballa, 1902–Kolozsvár, 1946) 1928-tól 1946-ig volt Kide (Chidea) református lelkésze. Életrajzát és kidei tevékenységét lásd: Ilyefalvi 2012: 22–82. *Lelkipásztori levél* címen 1932-től 1935-ig református híveinek nyolc oldalas, kézirásos gyülekezeti újságot szerkesztett. Az összegyűjtött és betűhíven átírt *Lelkipásztori levelek*et lásd szakdolgozatom mellékletében teljes terjedelmükben: Ilyefalvi 2012: 75–141.

ismereteink szerint maga a jelenség – hanem társadalmi-történeti kontextusaiban lássam és értelmezzem. A francia írásantropológia és angolszász új irodalomtudomány jól körvonalazott, általános értelmezési horizontja felé irányított ezzel, amely szerint az írásbeliség olyan társadalmi gyakorlat, amely mindig reflektál saját társadalmi, történeti és kulturális kontextusára, sőt annak kötelékében értelmezhető csak (Keszeg 2008: 153, Barnton 1991: 1, Kapitzke 1995: xv, Barnton–Papen 2010: 9).³ A forrás első feldolgozásakor ennek megfelelően igyekeztem egyrészt a szerző, Bonczidai Dezső életpályáját végigjárva, másrészt a két világháború közötti kidei életet feltérképezve, harmadrészt a *Lelkipásztori levelek* tartalmát elemezve a feltárt forrásanyagot közvetlen társadalmi kontextusaiban elhelyezni és megérteni. A kezdetben szokatlannak, furcsának és egyedinek tűnő íráshabitus ezáltal belesimult környezetébe, láthatóvá váltak motivációi, értelmet nyert, hogy miért azt írja a lelkész, amit. Ugyanakkor a megvalósítás módját továbbra is a szerző egyéni leleményének és az individuum különös grafomániájának tartottam. Kutatásom akkori fókusza – egy erdélyi falu két világháború közötti református vallásossága, az alsópapság és a falubeliek kapcsolata, egy új típusú vallásosság, a belmissziói ideálok gyakorlatba ültetése és az ezzel járó konfliktusok – nem adott teret annak, hogy a kidei lelkész korai, gyülekezeti újságírói gyakorlatát annak írástörténeti kontextusában is elhelyezzem. Pedig Keszeg Vilmos tulajdonképpen egy kollektív írásszokás feltárását és megértését (is) szorgalmazta, hiszen ezáltal került volna felszínre az, hogy Bonczidai Dezső írásgyakorlata valójában korábbi, létező minták folytatása és újratermelése, sőt vele párhuzamosan létező íráshabitusokkal szorosan kapcsolatot tartó, azok hálójában élő, általuk befolyásolt és meghatározott, egy bizonyos írásszokás szabályai mentén működő, korántsem unikális jelenség. Kutatásom kezdetén a *Lelkipásztori levelek* vélt egyediségét számomra 1. azok kézzel írt volta, 2. az önálló falusi/gyülekezeti újság gondolata, 3. az egyszemélyes szerkesztőség jelensége és abból fakadóan az újság hangneme, 4. a lelkész által választott műfaj, azaz a levélben megírt újság problematikája képezte. Rövid köszöntő írásomban a felsoroltak közül az első kontextualizálására vállalkozom, rámutatva ezzel Bonczidai Dezső írásgyakorlatának írástörténeti hagyományaira és párhuzamaira.

ÚJSÁGOT ÍRNI KÉZZEL

Bonczidai Dezső kézzel írta gyülekezeti hírlevelét, melyet manuálisan, hektográffal sokszorosított, körülbelül 100 példányban (*1. kép.*). A kézírásos forma rögtön felvetette annak kérdését, hogy vajon miért veszi a fáradságot a 20. században a lelkész, hogy kézzel írjon és szerkesszen gyülekezeti újságot? Miért e nagy áldozathozatal? Miért nem jó, vagy miért *nem elég* a hivatalos nyomtatott egyházi sajtó? Miért kell külön újság 1932-ben Kideben a református gyülekezetnek? Mindez érdekes probléma annak ismeretében is, hogy a Trianon utáni erdélyi és azon belül is az erdélyi egyházi sajtó hihetetlen fejlődésnek indult, sorjában jelentek meg a különböző célközönségnek szóló sajtóorgánumok, azaz semmiképp sem számított hiánycikknek a református és egyéb protestáns egyházi olvasmány az 1930-as években (Sipos 2002: 28–30; Fleisz 2005: 117, 18; Gyórfy 2014: 102). Problémafelvetéssel a kézírásos újságok nemzetközi kutatásának ahhoz a diskurzusához csatlakozom, mely a nyomtatás megjelenése utáni korszakok kézírásos újság-előállításának motivációit prob-

³ A két diszciplína kapcsolódási pontjairól, közös kérdéseiről lásd részletesen: Barnton–Papen 2010.

lematizálja, azaz arra keresi a választ, hogy vajon miért fordulnak a kézíráshoz az újságok készítői, miért nem használják az arra már létező technikai eszközöket, a nyomdát. Hogyan befolyásolja a médium típusa a tartalmat? Ugyanaz jelenik-e meg kézírással mint nyomtatva? (Salmi-Niklander 2007: 110, 2013: 76.)

Bonczidai Dezső *Lelkipásztori leveleinek* elsőrendű motivációja a *belmisszió*⁴ szerint elképzelt tevékeny, élő keresztény élet közvetítése és annak egyúttal gyakorlatba ültetése, a missziói lelkület átadása, a „valódi” keresztény megtérésre buzdító üzenet, a „helyes/igaz/hívó” életvitel írásban történő szorgalmazása volt (vö. Ilyefalvi 2013: 323). A kézírásos forma funkcionalitásának írástörténeti kontextusához ezért elsősorban olyan kézírásos vagy házi készítésű, másodsorban pedig akár nyomtatott alternatív újságokat próbáltam párhuzamként keresni, melyek valamilyen módon köthetők a 20. századi erdélyi protestáns belmissziói mozgalmakhoz, célközönségüket tekintve pedig nem egyházi vezetőkhez, hanem a szélesebb publikumhoz szólnak: laikusokhoz, városiakhoz, falusiakhoz, diákokhoz.⁵ Eddig két, a korszakból származó, kézzel írt és szintén hektográffal sokszorosított újságot sikerült azonosítanom.⁶ Az egyik az 1921-ben indult *Evangéliumi Munkás*,⁷ a másik pedig egy 1926-ban tartott ifjúsági konferencia lapja, a *Tábortűz*.⁸ A két újság kézírásos létmódjának megértéséhez szükséges röviden felvázolni egyrészt az erdélyi belmisszió iratterjesztésének gyakorlatát és legfontosabb jellegzetességeit, másrészt a két világháború közötti kisebbségi magyar sajtó körülményeit és lehetőségeit. A következőkben ezért először e két kontextust mutatom be.

4 Kiss Réka meghatározása szerint a belmisszió a „kapitalizmus nagyvárosi viszonyai között létrejött vallási-egyházi megújulási törekvéseket, mindenekelőtt a »német belmisszió atyja« F Johann Heinrich Wichern (1808–1881) fellépését és szellemi hatását értjük” (Kiss R. 2006: 1344). Bár a magyar belmisszió 19. századi végi 20. század eleji története több irányból indult, (amerikai, skót, angliai, német, svájci hatások stb.) ezáltal többféle megújulási elképzeléshez csatlakozott, általánosítva elmondható, hogy különböző egyesületi és szövetségi munkák keretében az alábbiakat valamennyi irányzat és vezető személyiség felkarolta: gyermek és ifjúsági nevelés (Vasárnapi Iskola Szövetség), cselédek közötti misszió, szegények és árvák missziója, szenvedélybeteg, főként alkoholisták (Kék-Kereszt Szövetség) és prostituáltak (Fehér-Kereszt Szövetség) missziója, zsidó-misszió, iratmisszió, külmisszió, népművelés. A belmisszió főbb megnyilvánulási formái: bibliakörök, házi istentiszteletek, imaközösségek, vallásos estélyek, szeretetvendégségek, konferenciák, táborok, szövetségi találkozó, iratterjesztés. Tanulmányom további részében tágran értelmezve a belmisszió alatt összefoglalóan az előbb felsoroltakat értem.

5 Nyugat-európai protestáns egyházi és értelmiségi körökben a 18. századtól kezdve többféle példája és típusa ismert a kézírásos újságoknak. Vö. ehhez például a németországi „moráviai (herrnhuti) testvérek” *Gemein-Nachrichten* című folyóiratát, vagy az azzal vitázó luteránus lelkipásztor, Abraham Achrenius (1706–1769), *Conventioner af Gamla och Nya Saker* című levelezésben körbe küldött teológiai dialógusokat tartalmazó folyóiratát. Kirsti Salmi-Niklander Ilkka Mäkinen és Martti Ruuth kutatásaira hivatkozva további svéd és finn példákra utal (vö. Salmi-Niklander 2013: 77). Erdélyi vonatkozásban megemlíthetjük az unitárius teológus hallgatók által 1860-tól szerkesztett *Egyházi Lap* című kézírásos folyóiratot (Gaal 2011: 175).

6 A forrásfeltárás nehézsége, hogy az olykor tiszavirág életű, folytonos intézményi háttérrel nem rendelkező kézírásos folyóiratok/újságok nem kerültek be a korszakban (és legtöbbször azt követően sem) közkönyvtárakba. Megsemmisültek, elkallódtak vagy magángyűjteményekben/egyházi levéltárak, kézírattárak személyi hagyatékaiban lappanganak. A tanulmányban ismertetett két újság egy-egy száma a korszak és az erdélyi belmisszió témáját kutatva véletlenszerűen került a látóterembe.

7 Kolozsváron a Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában a folyóirat egyetlen száma lelhető fel (1. évfolyam 3. szám) Jelzete: F 380.

8 Erdélyi Református Egyházkerület Levéltár (továbbiakban: EREL), F3 László Dezső hagyatéka.

BELMISSZIÓ ÉS IRATTERJESZTÉS

A belmisszió egyik legfontosabb eszközének a korszakban egyébként is éppen hihetetlen fejlődésnek induló sajtó (Kristóf 1938, Monoki 1941, Fleisz 2005), azaz az *iratmisszió* bizonyult. A 20. század elején a különféle vallásos egyletek és szövetségek számtalan – eltérő minőségű, nagyságrendű és célközönségű – sajtóterméket hoztak létre a belmissziói munka terjesztésére és propagálására. Erdélyi viszonylatban az egyik legfontosabb orgánumnak a Kecskeméthy Csapó István⁹ által szerkesztett *Kis Tükör* bizonyult. Az 1892-től megjelenő „családi képes hetilap” Kecskeméthy Kolozsvárra költözésével vált kolozsvári székhelyűvé, és ezáltal egész Erdély-szerte ismertté.¹⁰ Bár Kecskeméthy teológiai professzorként az egyházi elithez tartozott, az ekkor még domináns, uralkodó liberális teológia nézőpontját képviselőkkel – legelősebben Szász Gerő egyházkerületi főjegyzővel – folyamatos összetűzésben állt. Az indulatok odáig fajultak, hogy egy alkalommal például kitépték a teológusok kezéből a *Kis Tükört* (Nagy 1937: 217–219, Szász 2007: 971), a vasárnapi iskolai mozgalmat pedig a püspök kénytelen volt betiltani.¹¹ Bár a *Kis Tükör* – nagyrészt a Kecskeméthy személyét és tevékenységét ért támadások miatt – 1907-ben megszűnt, az 1910-es évekre már számos más, a belmissziói gondolatokat és célokat hirdető sajtótermék működött az Osztrák-Magyar Monarchiában: *Mustármag*, *Diákvilág*, *Ébresztő*, *Élet és Munka*, *Hajnal*. stb., hogy csak néhány címet említsünk.

Az iratmisszió kiemelt szerepét, valamint az 1910-es évek lapalapítási hullámát jól szemlélteti a Torró Miklós¹² református lelkész által *Gyertyafény* címmel 1914-ben Pókafalván¹³ indított, kevésbé ismert belmissziói havilap. A folyóirat első számában a szerkesztő-kiadó saját maga is felteszi a kérdést, hogy vajon az akkor már létező és elérhető számtalan hasonló célt megfogalmazó újság mellett mi indokolja egy újabb lap alapítását. Torró szerint a *Gyertyafény* specifikumát a *szórványmisszió* ügyének felkarolása adja, ebben különbözik a

- 9 Kecskeméthy Csapó István (1864, Paks–1938, Kolozsvár) teológiai tanár, egyházi író (lásd bővebben Molnár 1996). Kecskeméthy Csapó István Szász Domokos erdélyi püspök meghívására érkezett Erdélybe, először 1894-ben Nagyenyedre, az ószövetségi tanszékre, majd 1895-től az újonnan beindított kolozsvári teológián tanított. Kecskeméthy kolozsvári szolgálatának leelejétől elkezdte megszervezni a belmissziói szerveket és egyleteket. (Evangéliumi Szövetség, vasárnapi iskola, Fehér-Kereszt Egylet.) (Szász 2007: 970.)
- 10 A *Kis Tükör* rövid ismertetését lásd Szász 2007: 994–995. A *Kis Tükör* mellékleteként 1905-től három éven keresztül (tulajdonképpen a *Kis Tükör* megszűnéséig) *Napsugár* címmel az ifjúság részére külön lapot indított Kecskeméthy, melynek szintén főszerkesztője és írója volt Biró M. 1939: 3.
- 11 Egy ideig ezek után Kecskeméthy saját lakásán tartotta a vasárnapi iskolákat, de az iskolák hivatalból tiltották, hogy a gyerekek járjanak. Közben az egyház megszervezte a gyermek-istentiszteleteket, azonban a Kecskeméthy szerint nem tudta betölteni annak eredeti funkcióját. (Szász 2007: 971, 987–988.)
- 12 Torró Miklós (1886 Bräila? – 1928, Szilágypanit), a református teológiát Sárospatakon végezte, majd 1912-ig a miskolci járáshoz tartozó Újcsanálosan szolgált segédlelkészként. 1912-től 1915-ig a gyulafehérvári egyházmegyéhez tartozó Pókafalva, 1915-től 1921-ig a háromszéki Ikafalva református lelkésze. Ezt követően 1921-től 1928-ig Bräilában a regáti magyarok között végzett ismét szórványmissziói munkát. 1928-tól szilágypaniti lelkész, ahol azonban négy nap szolgálat után betegségben hirtelen elhunyt. (Vö. K. G. [Kádár Géza] 1928.) A Vécsei Szövetség (1921) alapító tagja (lásd ifj. Fekete 2011: 584). Az 1910-es években *Korszerű biblíamagyarázatok* című, 1915-ben Brassay Zoltán jogász úr kálváriája: inkább diákoknak és a köznépfiaiainak című műveit jelenteti meg. Kritikáját lásd: „Kritikus” 1916.
- 13 Pókafalva (Pauca /Törnen). Torró Miklós számadása szerint a szórványokat is beleértve 1914-ben 116 magyar, 513 szász, 768 román fő lakott a településen (*Gyertyafény*. 1. évf. 8. sz. 13.)

többtől, hiszen azt akarja bemutatni és megismertetni az olvasókkal, hogy egy több nemzetiségű és felekezetű Hunyad megyei településen hogyan lehet és kell a szórványmissziót véghezvinni, a belmissziót és a nemzetmentő munkát megvalósítani (és azáltal természetesen minél több olvasót evangelizálni). Torró iratmissziói – szinte megszállott kötelességként végzett – szolgálata, annak minden körülmény közötti fenntartása nyilvánul meg abban is, hogy amikor a lelkésznek szolgálati helyéről egész családjával menekülni kell a román betörés előtt, az újság vele együtt menekül. Torró az első világháború viszontagságai ellenére bárhol és bármilyen körülmények között is tartózkodjék éppen, lapját megjelenteti.¹⁴

A 20. század eleji vallási ébredéshez köthető folyóiratokban a belmissziói célok és ideálok tematizálásán túl a mozgalom hívei gyakran élesen kritizálták a konzervatív, liberális teológiát képviselő lelkészek tevékenységét, a hivatalos egyházi elit egyházvezetését, és előszeretettel közöltek ehhez kapcsolódóan olyan híreket, amelyek arról számolnak be, hogy a belmissziói munkát, a vallási ébredés különféle megvalósulását az egyházak helyi vezetői miként gátolják. A *Gyertyafény* lapjain például Torró Miklós közöl egy Zemplén megyei hírt, miszerint egy asszonyt börtönnel fenyegetett meg a helyi lelkész, amiért saját házánál vasárnapi iskolát tartott (*Gyertyafény*. 1. évf. 5. sz. 15–16.), három számmal később pedig az alábbi, Dunántúlon történt esetet kommentálja a szerkesztő:

„X. Y. lutheránus esperes ur egy jó ismerősünknek így nyilatkozott: Az Evangéliumi ker. diákmozgalom legjelesebb diákjainkat, a diákság gerincét mételezi meg. – No lám, hangzott még ennél sötétebb kijelentés is, pláne papi ember s hozzá még esperes szájából!” (*Gyertyafény*. 1. évf. 8. sz. 13.)

Bár „a vallásosság, a kegyesség gyakorlása, a vallásosság gyakorlásának akadályai, a vallásos élményben való részesülés évszázadokon keresztül változatos formában az írás intenzív gyakorlását váltotta ki” (Keszeg 2008: 157),¹⁵ a kor sajátosságának tarthatjuk azt, ahogyan az új médiumot (a sajtót) és annak nyilvánosságát birtokba veszi. A 20. század első felében nemcsak a belmissziói eszméknek, hanem az általa választott eszköznek, azaz a sajtónak is legitimmé kellett válnia. A 19. század legvégén, 20. század elején még olyan attitűdöket látunk, ami szerint az egyházi kommunikációhoz az újság és hírlap nem méltó. Például a *Kis Tükör* indulásának első évfolyamában 1892-ben közöl egy esetet, miszerint egy angol pap prédikációjában egy londoni újságból olvasott fel egy részt, amire az itthoni magyar közönség méltatlankodását fejezte ki:

„hála Isten, mi még nem vagyunk ennyire, hogy ujsagot olvasnánk a szószéken. Mi pedig azt mondjuk; hála Isten, hogy van még olyan ujság is, a melyikből még a szószéken is lehet olvasni.” (*Kis Tükör*. 1. évf. 2. sz. 8.)

14 Hosszú és kalandos út után – erről Torró a *Gyertyafény* hasábjain számol be később – először Nyírkarászton húzza meg magát, ifj. Keresztessy Sándor református lelkésznel, ezért a 3. évfolyam 9. számában kéri az olvasókat, hogy a kéziratokat és olvasói leveleket ide küldjék. E szám címlapjáról hiányzik a pókafalvi református templomot és gyertyafényt ábrázoló szokásos fejléc – Torró ettől Ikafalvára kerülése után sem vált meg – mert az a román betörés következtében megsemmisült a nyomdában. A 4. évfolyam 1. száma Pribékfalván jelenik meg és immár ide várja az előfizetéseket, ugyanezen évfolyam 2. számának megjelenési helye pedig Gyula. Ebben a számban már jelzi olvasóinak Torró, hogy a háború miatti papírhány következtében vagy csak kéthavonta, vagy havonta csak fél terjedelemben tudja a lapot előállítani. A 4. évfolyam 4. számától újra Ikafalváról jelenik meg a *Gyertyafény*. Ezt követően azonban öt év kényszerszünet következik. 1923-ban –bráil-lelkészként – újraindítja a *Gyertyafényt*, mely ekkor már a Regát egyetlen magyar belmissziói és szépirodalmi havilapjaként hirdeti magát.

15 Írásbeliség és vallás kapcsolatának rövid történeti áttekintéséhez lásd Kapitzke 1995: 22–54.

Torró Miklós 1914-ben a *Gyertyafény* hasábjain ugyancsak szükségesnek érzi azt, hogy a modernizáció hátrányait ugyan elismerve, de azontúl rámutasson annak keresztényi, pozitív felhasználási lehetőségeire:

„[...] de tényleg Isten országa munkásainak lehet-e mellőzni [!] a kor eredményezte hasznavehető vívmányokat? Azért mert a szárnyas kerék (vonat) sok elszigetelt területre bevitte hamarosan a bűnt és néhány ezer szegény ember kezéből kiragadta a kenyérnek botját (székely földön a fuvaros kisbirtokosoknak) én ne üljek fel reá, hogy egy távol eső helyre fontos üzenetet vigyek?” (*Gyertyafény*. 1. évf. 4. sz. 13.)

Az 1920-as évekre azonban már nem pusztán legitim eszköz az egyházi sajtó (és azzal párhuzamosan az alternatív vallásos sajtó is) hanem annak írása, szerkesztése, olvasása és minél szélesebb körben való terjesztése, támogatása szinte keresztényi kötelességgé válik, melyet jól érzékeltet Ravasz László a református sajtótermékek vásárlására buzdító, a különféle újságokban szlogenként használt tézismondata: „Harangszó a sajtó, a sajtó templom és aki egyházi sajtót támogat, templomot épít.”¹⁶ Vizuális megjelenésében a *Református Naptár* borítóján szereplő kép is ezt az üzenetet közvetítette: a református család minden tagja valamilyen újságot, egyházi kiadványt fog a kezében és olvas. (2. kép.)

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR SAJTÓ HELYZETE

Az erdélyi egyházi, vallásos sajtó készítésének kötelességében, a sajtókultúra népszerűségében azonban nem csak az előzőekben tárgyalt vallásos újíto elgondolások játszottak szerepet. A trianoni békeszerződés teljesen megváltoztatta az erdélyi sajtóviszonyokat és mivel a háború után a sajtó intézményrendszere tudott leghamarabb kiépülni, a „nyilvánosság vált az önszerveződő társadalom legfőbb belső hatalmává, egyszersmind az önvédelmi harc felvállalójává” (Gyórfy 2014: 98). A sajtó gyors felállását segítette az a tény, hogy viszonylag könnyű volt új lapot alapítani, a román kormánynak ugyanis az állt érdekében, hogy a Romániához csatolt magyarságot és intézményeit minél gyorsabban teljes mértékben leválassa a különféle magyarországi intézményekről (Gyórfy 2014: 98). A sajtószabadságot tekintve azonban már nem volt ennyire pozitív a kép. Bár az 1923. évi alkotmány elvekben biztosította a sajtószabadságot, a valóságban tovább működött az ostromállapot alatt felállított „ideiglenes” cenzúra intézménye, a két világháború között szinte folyamatosan.¹⁷ A cenzúra olyan cikkek közzétételének megakadályozására irányult, amelyek 1. a magyar ösztetartás megerősítésére (vagy kimondottan valamilyen magyar, ellenálló csoportosulás megszervezésére vonatkoztak), amelyekben 2. a nemzeti öntudatról volt szó, vagy a magyarságot dicsérték, amelyekben 3. Magyarországot kedvező színben tüntették fel vagy ami magyarországi vonatkozású fényképet közölt volna. (Bíró S. 2002: 428, Gyórfy 2014: 113.) A református egyház a kisebbségben maradt magyarság, a nemzeti kultúra hagyományának

16 Ravasz László szavait a két világháború között több újságban használták reklámként. Például *Református Ifjúság* 1936. 3. évf. 9–10. sz. 76.

17 Ugyan 1928-tól 1933-ig szünetelt a cenzúra, de ettől a magyar újságok és folyóiratok szerkesztőségeinek és újságíróinak állandó zaklatása és a sajtóperek gyakorlata nem szűnt meg (Gyórfy 2014: 106)

őrzését nyíltan felvállalta, hiszen ebben a helyzetben „a vallás, a vallásos élet is átértékelődik, a nemzetiségi kultúra részévé válik, a túlélés, a megmaradás egyedüli gyakorlati formájává, intézményévé” (Keszeg–Becze 2001: 16).

EVANGÉLIUMI MUNKÁS (1921)

Az *Evangéliumi Munkás* 1921-es indulásakor a sajtó mint új tömegmédiium, a belmisszió pedig mint új típusú egyházi koncepció általánosan elfogadottá váltak és a kisebbségi körülmény ellenére a lapindítás infrastruktúrája is adott volt. Akkor mégis, miért kézírásos az *Evangéliumi Munkás*? Az újság címlapja szerint „belmissziói folyóirat az evangéliumi munka számára”, mely az Evangéliumi Munkások Erdélyi Szövetségének (továbbiakban: EMESZ) kiadásában jelent meg. Az EMESZ-t Kolozsváron 1918-ban alapította Kecskeméthy István, előzménye a szintén általa létrehozott *Evangéliumi Szövetség* (1896), amivel Erdélyben tulajdonképpen megalapozta a CE Szövetségek munkáját. A *Christian Endeavour Society* (C.E.) az 1880-as években indult bostoni kezdeményezésű mozgalom, melynek elsődleges célja a keresztény ifjúság keresztény hitben való megtartása volt, később azonban tulajdonképpen a belmisszióhoz tartozó valamennyi munkát felkarolta.¹⁸ Működését illetően felekezeti feletti, ugyanakkor a szövetségi tagok valamelyik keresztény gyülekezetnek és egyháznak is tagjai. A mozgalom gyorsan terjedt, 1902-re már kb. 52000 szövetség, több mint 3,5 millió tagjával működött a világban. 1906-ban megalakult egy, az európai szövetségeket összefogó szervezet, ezt követően pedig a CE Világszövetség (Szász 2007: 966–967). Budapesten Szabó Aladár vezetésével 1903-ban jött létre a CE Bethánia Egylet, melynek Kecskeméthy volt az alelnöke. A 20. század elején Erdélyben az első jelentős CE szövetségek Kolozsváron kívül Zilahon, Marosvásárhelyen és a Zsil-völgyében jöttek létre (Szász 2007: 971).¹⁹ A tágran értelmezett belmissziói törekvések és így azon belül a CE szövetségek munkája is kezdetben heves ellenállást váltott ki a korábbi, liberális teológiai gondolkodást képviselő egyházi vezetőkből. Számukra a belmisszió harcosai túl *kegyesek*, *pietisták*, *szocialisták* stb. voltak. Kritizálták elitista elkülönülésüket, hogy magukat „élőbb” és „hívőbb” keresztényeknek deklarálták, és azt, hogy az egyház legbuzgóbb munkásait külön egyleti rendszerben tömörítette, azok külön alapszabályának elfogadásával. Folyamatosan visszatérő vádjaik között volt ezenkívül, hogy túlságosan nagy teret biztosítanak az egyházi szolgálatban laikusoknak. A felekezet feletti szervezeti struktúrában elképzelt egyleteket, szövetségeket – mint például a CE szövetségeket – az egyházhoz való hűtlenségük és nemzetietlenségük miatt támadták. (Szász 2007: 997–1022, Kiss D. 2003.)

18 A CE rövidítés jelentése országoként eltér, magyarul a *Célegyenest Előre*, vagy az ennél elterjedtebb: *Pro Christo et Ecclesia* kifejezésből a *Krisztusért és Egyházáért* értelemben használják (vö. Szász 2007: 966. 1. lábjegyzet). Az erdélyi CE Szövetségek két világháború közötti történetének összefoglalásához lásd Szász 2007. Továbbá lásd: Buzogány–Jánosi 2011: 88–91.

19 A szövetséget a román állam 1947-ben oszlatta fel, de illegálisan 1990-ig továbbra is működött, majd 1990-től a mai napig újra legális keretek között végez missziói munkát (Kiss D. 2002: 55–56, Szász 2007: 974).

Az *Evangéliumi Munkás* szerkesztője K. Tompa Arthur,²⁰ aki a kezdetektől az EMESZ titkári és utazótitkári pozícióját töltötte be, Kecskeméthy halála után pedig az EMESZ elnöke volt egészen 1944-es mártírhaláláig. K. Tompa a kezdetektől részese volt a belmissziói és azon belül is az erdélyi CE törekvéseknek, főként pedig az iratmissziói szolgálatnak. Az *Evangéliumi Munkás* előtt 1912-től a *Remény* (havi közlöny reményszövetségek vezetői számára) című, a Kék-Kereszt Egyletek Reményszövetségének, azaz az alkoholizmus elleni misszió lapjának felelős szerkesztője volt – a Szilágy megyei Krasznahorvátról – egészen annak 1917-es megszűnéséig. Fontos megjegyezni, hogy a *Remény* első évfolyama nagy valószínűséggel szintén kézírásos formában jelent meg, melynek egyik oka az lehetett, hogy az alulról szerveződő szövetségnek kezdetben nem volt elegendő anyagi forrása a nyomdai előállításra. A *Remény*-nek ugyanis az előfizetési díját a „testvéri ima” képezte, azaz ingyenesen juthattak hozzá az olvasók, pénzadományokból próbálta a terjesztés költségeit fedezni a szerkesztő.²¹ K. Tompa tehát széleskörű iratterjesztési gyakorlattal rendelkezett, pontosan ismerte annak működési rendszerét és kapcsolathálója is megvolt hozzá. 1921-ben, ugyanabban az évben, amikor az *Evangéliumi Munkást* kézírásos formában elindítja, társszerkesztője például a Járosi Andor főszerkesztésében és a kolozsvári Minerva nyomdájában megjelenő – ugyan csak négy számot megért – *Fölfelé* (az erdélyi magyar diákság lapja) című újságnak is.

Az *Evangéliumi Munkás* elindítását az önálló szövetség megalakulása indokolta, hiszen az EMESZ-nek létrejöttével szüksége volt saját hivatalos lapra is.²² A szövetség 1918-as alapításakor annak alapszabályzatát Kecskeméthy még a magyar királyi belügyminisztériumhoz küldte fel elfogadásra, de annak bejegyzésére már nem került sor, hiszen közben a trianoni békeszerződés értelmében Romániához csatolták Erdélyt. A románra fordított új alapszabályzatot végül az új román kormány fogadta el 1923-ban, s lett ezáltal külön jogi személyként iktatva az EMESZ. (Szász 2007: 972.) Az *Evangéliumi Munkás* kézírásos létmódja mögött tehát egyrészt felsejlik a bizonytalan, éppen csak kiépülő új struktúra. 1921-ben, az első szám összeállításakor az EMESZ tulajdonképpen jogilag nem létezett. Ráadásul a Trianon utáni szervezeti átrendeződések nem szüntették meg a CE és a hivatalos egyház közötti feszültséget, hanem tovább bonyolították. Hiszen nemcsak az erdélyi magyar CE szövetségeknek, de a református egyháznak is újra kellett szerveződnie, amely nagyon gyorsan egyúttal a kisebbségi léthelyzetbe került magyarság, az önszerveződés és ellenállás egyik központi szerveként, missziói népegyházként kezdett el működni. (Bíró S. 2002: 347.)²³ E központi egység fenntartása érdekében a Nagy Károly püspök irányításával létrejött Erdélyi

20 K. Tompa Arthur (1872, Kolozsvár–1944, Kendilóna), életrajzát lásd bővebben: Szász 2007: 973. 29. lábjegyzet.

21 Az OSZK-ban csak a második évfolyamtól kezdve vannak meg hiányosan példányok, a folyóirat leírása is ez alapján történt, mely szintén azt erősíti, hogy korábban kézírásos volt. Azt, hogy az első évfolyamot nem nyomdai úton állították elő és éppen ezért kisebb körben történt a terjesztése a második évfolyam beköszönő számából tudjuk meg, ahol az olvasónak címzett írásában a szerkesztő közli, hogy pártfogói támogatás révén ezentúl nyomdában, ötszörös példányszámban jelenik majd meg a *Remény*. A támogatás arra is kiterjedt, hogy a vasárnapi iskolai tanítók számára alapított *Fecske* című újsággal együtt küldhették ki az előfizetőknek. A lap előfizetési díja a nyomdai, költségesebb megjelenés után is maradt a „testvéri ima” de azért felhívták az olvasók figyelmét a pénzadományok szükségességére. (*Remény*. 2. évf. 1–2. sz. 1–2.)

22 Korábban Kecskeméthy és a *Kis Tükör* révén a budapesti Bethánia Egylettel szoros testvéri-iratterjesztési kapcsolatban álltak az erdélyi CE szövetségek (Szász 2007: 971).

23 A két világháború közötti erdélyi egyházak szervezeti átalakításához és a csupán elméletileg biztosított vallásszabadság problémájához lásd: Bíró S. 2002. III. fejezet: *A magyarok egyházi helyzete Nagy-Romániában* 322–350. Az erdélyi református egyház két világháború közötti intézményrendszeréhez: Sipos 2002.

Egyházkerület 1923. november 24-én feloszlatta az egyházban működő összes egyesületet, hiszen úgy látták, az egyházon kívüli egyletek, szövetségek gyengítik a református egyház központi szerepét. (Nagy 1995: 175, Szász 2007: 972.) Az EMESZ azonban továbbra is autonóm módon működött, hiszen külön, egyházon kívüli jogi személy volt. Az 1920-as és 1930-as években a legtöbb kritika a CE-t éppen ezért a szervezeti különállás miatt érte (Szász 2007: 1004–1006).²⁴ A belmissziói munkát ekkor már az erdélyi református egyház teljes mértékben minden célcsoportra és az élet minden területére kiterjedően az egyházon belül kívánta megszervezni. (Nagy 1995: 172–173, Bíró S. 2002: 347.)²⁵ A CE és a hivatalos egyház kapcsolatát tovább bonyolította, hogy a belmisszióért lelkesen harcoló református lelkészek egy újabb köre 1921-ben megalakította a Vécsi Szövetséget (Nagy 1937: 227, ifj. Fekete 2011). A szövetség új alternatívát kínálva arany középúton képzelte el magát a korábbi lelkészcsoporthoz képest, azaz a túlzottan anyagi kérdésekkel és egyházpolitikával foglalkozó Lelkészegyesület és a túlzottan az egyéni kegyességet, univerzalizmust középpontba helyező, a nemzeti kérdések iránt közönyösebb és a hivatalos egyháztól autonóm módon működő, ám azt életesen kritizáló EMESZ között (Nagy 1995: 151–152, ifj. Fekete 2011: 591). Működését tekintve a Vécsi Szövetség nagyfokú hasonlóságot mutatott a CE Szövetséghez (ráadásul voltak személyi összefonódások is, hiszen a Vécsi Szövetség nem zárta ki azt, hogy tagjai egyúttal CE tagok is legyenek: ilyen volt például Torró Miklós), ugyanakkor a hivatalos református egyház részeként végeztek minden tevékenységét. Bár kezdetben nekik is meg kellett vívniuk a harcot az egyház aktuális vezetőségével, a Vécsi Szövetség is fokozatosan kiépítette sajtóorgánumait (*Az Út, Kiáltó Szó, Kálvinista Világ*) és ahogy alapító tagjai egyre nagyobb befolyásra tettek szert az egyházi vezetésben, a Vécsi Szövetség céljai egyben az egyház általános célkitűzéseivé is váltak (ifj. Fekete 2011: 589–590).

A véleménykülönbségekből fakadóan, és az akkorra már mintegy 20 éves önálló történeti múlttal is rendelkező CE mozgalom érthető módon nem akart hivatalosan az egyházba beintegrálódni a kialakult kisebbségi állapot ellenére sem, küldetésének teljesítéséhez fontosnak tartotta felekezeti feletti, önálló, független voltát. Ahhoz hogy saját iratterjesztési tevékenységét folytathassa, először hivatalosan is meg kellett alakulnia. A szövetség 1923-as bejegyzése után azonnal elindította kolozsvári, Trefort utcai önálló iratterjesztését Evangéliumi Misszió címmel, (melynek vezetője K. Tompa volt), ami egy nagydisznói könyvkereskedést is fenntartott. Ettől kezdve az *Evangéliumi Munkást* nyomdai úton állította elő és kezdte el

24 Az erdélyi CE és a református egyházi közötti konfliktus szervezetszociológiai és fenomenológiai elemzését lásd: Kiss D. 2002.

25 1922-ben alakult meg a református egyház saját belmissziói bizottsága, a *Belmissziói Tanács / A Kolozsvári Lelkészek Társasága* (Buzogány 2000: 13–16, Szász 2007: 986). A vitákhoz lásd. Nagy Géza a *Református Szemlében* megjelentetett cikkeit és Kecskeméthy és további CE-s lelkészek Kís Tükörben ezekre írott válaszait (Szász 2007: 998–1000.) Ezenkívül az 1930-as évekbeli CE-konferenciák témái között gyakran szerepeltek a CE legitimitásával kapcsolatos előadások: 1931-ben a marosvásárhelyi CE konferencián például *A keresztyén szövetség jogos helyzete az egyházban* címmel tartottak előadást azt taglalva, vajon miért van idegenkedés a CE-vel szemben hivatalos körökben, 1936-ban a zilahi konferencián pedig K. Tompa Arthur ismertette és egyben cáfolta a CE ellen leggyakrabban felhozott vádakot (Szász 2007: 983–985). 1928-ban az Erdélyi Egyházkerület Igazgatótanácsa vizsgálatban arra kérte lelkészeit, hogy számoljanak be a CE-sek tevékenységéről és a helyi viszonyokról. E beszámolókból vegyes kép bontakozik ki attól függően, hogy az adott helyi lelkész maga támogató-e a CE-vel szemben, esetleg saját maga is CE szövetséges, vagy ellenzője a mozgalomnak. A konfliktusokhoz lásd továbbá a CE utazótitkári beszámoló alapján készített rövid kivonatokat: Szász 2007: 1007–1022. Ugyanakkor számos esetben a CE és a hivatalos református egyház sikeresen együttműködött, például a Kolozsvári Református Egyházközség felkérte az EMESZ-t, hogy segítse a belmissziói munkát az alábbi területeken: vasárnapi iskola, szegények gondozása, iratterjesztés, betegek látogatása (vö. Szász 2007: 998).

terjeszteni. CE szövetség iratmisszióján belül ugyancsak a K. Tompa szerkesztésében elindult 1924-ben a *Vasárnapi Iskola* című evangélicus gyermeklap, és a marosvásárhelyi CE-szek lapja, az Örömhír is. Az *Evangélicus Munkás* akkor szűnhetett meg, amikor Kecskeméthy tizenkilenc évnyi szünet után 1926-ban újraindította – ekkor már az erdélyi CE szövetségek hivatalos lapjaként – a *Kis Tükört*, amely 1933-ig, a gazdasági világválságig működött. Második megszűnése után szerepét a zilahi CE *Keresztény Élet* című folyóirata vette át, amely 1936-tól hivatalosan is az Erdélyi CE Szövetség lapja volt. (Szász 2007: 995–996.)

Tartalmát és stílusát tekintve az *Evangélicus Munkás* kézírásos száma semmiben nem különbözött a korszak korábbi vagy vele párhuzamos belmissziói lapjaitól.²⁶ A vezércikk bibliai textus alapján egy prédikációval kezdődött, ezt követően a bevett belmissziói témákról olvashatunk benne. Vasárnapi iskolai vezérmutatót és rövidebb példázatszerű történeteket közölt, a szövetség vidéki olvasói leveleit idézte, buzdítva a tagokat további beszámolók küldésére, imaszövetséget indított és annak sorrendjéről informált, tagdíjbefizetések módjáról tájékoztatót. Külalakját tekintve az *Evangélicus Munkás* sűrűn teleírt, nehezen olvasható, négy lapból álló, A4-es formátumú újság, melynek folyóiratszerű formáját tulajdonképpen csak a kézzel megrajzolt címlapja adja. Ezenkívül szerkesztője nem törekedett a 20. században már bevett nyomtatott forma és stílus visszaadására, azaz nem alkalmazott például hasabokat, rovatokat, csupán aláhúzott címekkel választotta el egymástól a különböző részeket. Megjelenése módjára tehát különösebb figyelmet nem fordított, a papír minél gazdaságosabb kihasználásának stratégiai figyelhetők meg rajta. (3–4. képek.) K. Tompa Arthur, ahogy a fentiekben láttuk, bőven rendelkezett folyóiratszerkesztési tapasztalatokkal, jól ismerte annak különféle stílusú tipográfiai gyakorlatát. Mégsem próbálta meg leképezni azt az *Evangélicus Munkás*ban, mintegy ezzel is azt jelezve és hirdetve: az üzenet átadása, a testvérek (CE szövetségesek) közötti kapcsolat erősítése, a gyakorlat szüntelen fenntartása fontosabb mint a médium formája. Az *Evangélicus Munkás* kézzel írt voltának jelentőségét tulajdonképpen ez adja, melyet jól érzékeltet az alábbi olvasói levél is:

„Megkaptam az »Evangélicus Munkás« 2-ik számát szívem-lelkem nagy öröme. Az úr tudja milyen erőt, megnyugvást valóságos feljülést adott az nekem, az én elcsüggedt, ellankadt lelkemnek az én egyedüllettemben. Rég nem kaptam a kedves testvérektől semmit s olyan magamra hagyottnak éreztem magam. Nehéz viszonyok között is élek, az Úr tudja menyit sok baj között. Mindig vártam, hogy majd jön a körlevél, vártam az imaheti programot is, mivel nem tudtam hogy ami a múlt évben volt s most aztán hogy a lap megjött, úgy éreztem mint a nagy szomjuságomra a friss vizet. Köszönöm, hogy testvérem nem feledkezik el rólam. Kialtk is hozzájuk is kérve, hogy ne feledkezzenek el rólam s ne hagyjanak magamra. [...]» (*Evangélicus Munkás*. 1. évf. 3. sz. 5.)

A CE szövetség nemzetközi testvéri közösséghez való tartozás érzését erősítette a szerkesztő azáltal, hogy teljes terjedelmében lehozta a svájci Kék-Kereszt Szövetség elnökének levelét is az *Evangélicus Munkás*ban. A felvállalt küzdelem fontosságát, a szövetségi munkásokról való tájékoztatást, az erdélyi testvéri közösséghez tartozást példázza M. J.-né CE szövetségi tag levele, melyben a korábban már bemutatott, a belmisszió akadályozó helyi egyházi vezetőkkel való konfliktust tematizáló diskurzus folytatását olvashatjuk. Az *Evangélicus Munkás* olvasója ugyanis arról számolt be, hogy a helyi református lelkész megfosztotta őt a vasárnapi iskolai szolgálat lehetőségétől, azzal az indokkal, hogy az iskolában már

26 Az *Evangélicus Munkás* későbbi nyomdai úton előállított számaihoz nem sikerült egyelőre hozzáférnem. Az Országos Széchényi Könyvtárban, a budapesti Ráday Könyvtárban és Gyűjteményben, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtárában és a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca) nem őrznek példányokat belőle.

van hittantanítás és gyermek-istentisztelet is, tehát felesleges az ő munkája. M. J-né szerint „nem jó szemmel nézik azt, hogy én mit kontárkodom az ő dolgukba.” Mivel a szövetségi tag kritikusan bírálta a konfirmált lányok egyletének tevékenységét is – szerinte káros hang-súlyeltolódások figyelhetők meg tevékenységükben: a szegények segítése érdekében vásárt rendeztek, ugyanakkor emiatt hat hétig nem tartottak bibliaórát – ezáltal már a bibliakörben sem szívesen látott vendég. (*Evangéliumi Munkás*. 1. évf. 3. sz. 5.)

TÁBORTŰZ (1926)

Az előzőekben bemutatott folyóirat-alapító lázat ismerve talán már nem is csodálkozunk azon, hogy egy párnapos református tábor helyszínén kézírásos lapot szerkesztettek a résztvevők. A *Tábortűz* című diáklap ugyanis az 1926-ban Sároberkén az IKE (Ifjúsági Keresztény Egyesület)²⁷ által a református középiskolások számára megrendezett háromnapos konferencia alatt készült.²⁸ A sároberki konferencia lapja a közvetlen, a fentiekben már körvonalazott két világháború közötti társadalomtörténeti kontextusán túl (belmisszió, kisebbség helyzet) egyben egy további, írástörténeti hagyomány szerves része is, ugyanis jól beilleszthető a középiskolai, erdélyi kollégiumi diákság lapszerkesztési kultúrájába.²⁹

Bár a 20. század folyamán a diákélet, az iskolarendszer – és körülötte a társadalom – jelentősen megváltozott, a kézírásos folyóiratkészítés hagyományához a kollégiumok – átalakult tartalommal, külalakkal és funkcióval – a század folyamán végig hűek maradtak. Az 1920-as években fontos, a kollégiumon túlmutató társadalmi szerepet töltöttek be a kisebbségben maradt magyarság körében a diáklapok. (Gaal 1974, 1981, 2011.) A sároberki konferencián 1926-ban 70 középiskolai diák vett részt, többek között Marosvásárhelyről, Kolozsvárról, Székelyudvarhelyről, Nagygyedről, Nagyváradról, Dézsről, Szászrégenből.³⁰ (*Tábortűz*. Utolsó évfolyam 4. sz. 3.) E városok szinte mindegyikében (és azok protestáns kollégiumaiban) nagy hagyománya volt a kézírásos diáklapok szerkesztésének. (Gaal 1974.)

27 AZ IKE-t 1921-ben alapították, első elnöke Kecskeméthy István volt, őt követte 1924-től Imre Lajos. Elképzelhető, hogy már korábban is bevett gyakorlat volt az IKE táborok alkalmával kézírásos hírelevelet, lapot készíteni, erre vonatkozó azonban utalást vagy adatot egyelőre nem találtam.

28 László Dezső (1904–1973), későbbi református esperes, az EREL egykori vezetőjének hagyatékában őrződött meg. László Dezső 22 éves teológusként maga is a konferencia résztvevője volt. (EREL, F 3 László Dezső hagyatéka.)

29 Az erdélyi protestáns kollégiumokban az 1820-as évek végétől datálható a kézírásos folyóirat szerkesztésének gyakorlata. Különböző olvasóegyleteivel és önképzőkörökkel a reformkori diákság fontos szerepet töltött be az új eszmék közvetítésében, az újságok elsődleges célja kezdetben például a szépirodalom és művészet magyar nyelven való művelése volt, protestálva ezzel először a kötelező latin, később az 1848-as magyar szabadságharc leverése utáni német nyelvhasználat ellen. (Vö. Gaal 1981, 1974, 2011.) Finnországban a kézzel írott folyóiratok a 19. században ugyancsak főként a középiskolai társaságokhoz, önképzőkörökhöz, olvasókörökhöz, egyletekhez köthetők (Salmi-Niklander 2013: 77).

30 A konferencián ezenkívül részt vett még: három középiskolai képzős, két kereskedő, tizenöt teológus, két egyetemi hallgató, kilenc segéd és helyettes lelkész, öt lelkész, három vallástanár, két teológiai tanár; összesen a középiskolásokkal együtt 110 fő.

De miről lehet írni és miért kell lapot indítani egy diákkonferencia alatt? A *Tábortűz*-ben elsősorban a konferencia előadásainak rövid összefoglalóit³¹ és különféle hirdetéseket olvashatunk. Például Makkai Lászlónál színes külföldi bélyegeket lehet vásárolni vagy cserélni, Babos Sándor úszótanfolyamot szervez Kolozsváron, mi lesz az elkövetkező napok programja. A fontos eszmei mondanivaló (buzdító evangelizáló prédikációk, a háború keresztényi értékelése, az erdélyi református magyar ifjúság önszerveződésnek fontossága mint „magyar kulturális érdek” stb.), és a praktikus információk közvetítésén túl azonban az újság a diáklapok humoros, élcelődő hagyományát is folytatva³² a konferencia viccesebb párbeszédeit és jeleneteit is megírja:

„Nagy Ottó borotválkozik, és panaszol az arra sétáló kollégának: – Egész belefáradok. – Igazán nem csodálom, hogy sok bajod van a nagyképeddel.” (*Tábortűz*. Utolsó évf. 1. sz. 4.)

Vagy a harmadik, egyben utolsó számban:

„[...]Bíró Mózes a, szűkszavu prédikátor egy óras [!] hozzászólást tett: „Dezső adhatnál nekem a lábaddól(?) egy keveset, hiszen olyan hosszú. László Dezső: De Mózsí, én nem kérnék a te szájadból.” (*Tábortűz*. Utolsó évf. 3. sz. 8.)

A humoros tartalmak jellemzően az idősebb, a diákságot vezető szeniorok, teológusok és fiatal lelkészek elszólásait, komikus helyzeteit örökítik meg. A *Tábortűz* a választott műfaj, az újság retorikai szabályait felrúgva, pontosabban arra rájátszva, a fiatal diákság és a nyári tábori légkör adta kötetlenebb stílust használ mondanivalója közzétételére. Például címlapja szerint nem első évfolyammal indul, hanem utolsó évfolyammal, viccesen utalva ezzel a lap alkalmi és paradox helyzetére, hiszen az újság esetében valóban az első évfolyam volt egyben az utolsó is. A készítőik és szerzők különböző becenevek, álnevek és rövidítések mögött rejtőznek, (laptulajdonos: „sas” „A.” „T”, „Őrszem” stb.) még a szerkesztő kilétére sem kapunk annál bővebb információt, minthogy: „szerkeszti a szerkesztő”. Olvasóit viccesen az első számban írásra is buzdítja: „A szerkesztő üzeni: Tessék írni, mert ha nem én írok!” (*Tábortűz*. Utolsó évf. 1. sz. 4.) Az alkalmi lapszerkesztést valószínűleg nem is egy diák végezte egyedül, hiszen a lap összesen három száma nem egy kéz írása, amiből egy kollektív közös újságírói és szerkesztési gyakorlatra következtethetünk, ahol éppen ezért a valódi nevek nem bírtak különösebb fontossággal.³³ Az *Evangéliumi Munkással* szemben a sáromberki diákságnak fontos volt, hogy lapjuk pontosan úgy nézzen ki, mint egy nyomdában készült valódi sajtótermék. A *Tábortűz* írólap nagyságú lapjain igyekeznek a készítőik a nyomdai úton előállított újságok tipográfiáját teljes mértékben leképezni: tükröt és keretet rajzolnak, minden számnak külön fejléccel más-más címlapot készítenek, kapitális betűkkel szedik a címlap vezércikkét, hasábokra bontva közlik az apróhirdetéseket. (5–8. képek.)

A hektográffal sokszorosított médium gyorsan kivitelezhetőnek, szükségesnek és fontosnak, a középiskolai diákkultúra olyannyira elengedhetetlen elemének bizonyult, hogy még egy nyári tábor alkalmi szituációjában is létjogosultsággal bírt. A belmisszió iratter-

31 A konferencián többek között a Vécsei Szövetség és így a református belmisszió vezéralakjai, Tavasz Sándor, Imre Lajos, M. Nagy Ottó adott elő.

32 1931-ben a református leánygimnázium első lapját (*Lányok Lapja*) a fiúgimnázium diákjai *Contra* című gúnylapjukban figurálták ki. A pár oldalas, 20. század eleji kollégiumok kéziratos humoros, parodizáló, élcelődő lapjaihoz lásd továbbá: Gaal 1974: 275–276.

33 A kollektív újságírás hagyományainak 20. század eleji finnországi párhuzamaihoz lásd Salmi-Niklander 2013: 83–84.

jesztési, és a kisebbségi magyar sajtó kötelességét a diákok a maguk módján, saját hagyományaik mentén valósították meg. A tábori lap legfőbb értelme, a táborban elhangzottak további közvetítése. A konferencia eseményei és üzenete a *Tábortűz* által írásban is rögzült, ezáltal további terjesztésre alkalmassá vált. A lapot a diákok magukkal haza vitték, otthon megmutathatták szüleiknek, bibliakörük tagjainak, kölcsönadhatták diáktársaiknak, iskolatársaiknak. A táborról készült összefoglalóként, lelki útmutatóként, vagy csupán a tábori szép emlékek felidézéseként azt később újra és újra elő vehették, elolvashatták.

ÍRNI MINDEN KÖRÜLMÉNY KÖZÖTT

Van-e bármiféle többletjelentése a kézirásos létmódnak? Miért készítettek kézirásos újságot K. Tompa Arthur, Bonczidai Dezső és a sáromberki konferencia résztvevői? Kézenfekvőnek tűnik a válasz, hogy pusztán szükségből, hiszen az *Evangéliumi Munkást* amint lehetőség adódott rá, nyomdai úton állították elő, Bonczidai Dezső Kidén három év után felhagyott *Lelkipásztori leveleinek* írásával, 1942-ben egy rendkívüli levelet ugyan még megjelentetett, de azt már írógéppel írta. A kézírás nem önként választott forma egyik esetben sem, hanem a szükség által szabott egyedüli lehetséges mód. A kézirásos létmód mögött ugyan különféle okok húzódnak meg: az *Evangéliumi Munkás* indulásakor éppen átalakuló, bizonytalan infrastruktúra, különállásának megőrzése, legitimizációs harca a hivatalos egyházzal szemben, Bonczidai Dezső *Lelkipásztori levelei* esetében célközönségének passzív hozzáállása és anyagi helyzete: ha nem veszik a hivatalos egyházi sajtót, terjeszt ő saját maga által létrehozott ingyenes gyülekezeti újságot. A *Tábortűz* kézirásos formáját pedig annak alkalmi jellege és diáklapi hagyománya – három napos ifjúsági konferencia – indokolja. A három kézirásos lapszerkesztési tevékenységet különbségeik ellenére mégis ugyanaz a motor generálja, mégpedig a belmisszió által felkarolt és hirdetetett iratmisszióknak tulajdonított erő és hit, mely a kisebbségben maradt magyarság esetében, a sajtó új szerepvállalásával csak tovább erősödött.

A nyomtatás korában megjelenő kézirásos újságok sokszor e médiumon keresztül protestálnak valamilyen elnyomó hatalom ellen (vö. Salmi-Niklander 2013). A két világháború közötti kézirásos ébredési mozgalmakhoz köthető a tanulmányban bemutatott néhány újság alapján túlzás lenne nyílt ellenállásról beszélni, ugyanakkor a belmissziói folyóirat-kultúra kezdettől fogva egyszerre több mindennel szemben és ellen fogalmazta meg önmagát. Küzdött a 20. század szekularizációja és kiüresedett vallásossága ellen, ekképpen küzdött az elvilágiasodott, merev, hivatalos egyházi struktúra ellen is. Küzdött a nagyvárosi modernizáció káros következményei, a világháború, és azt követően Erdélyben a magyar kisebbségi kultúra elnyomása ellen. Ellenállásával evangelizált, s ezt a tevékenységét bármilyen áron fenntartotta. Amennyiben az ellenállás életben tartásának nem volt más módja, viszszanyúlt egy korábbi, létező és jól bevált gyakorlathoz, a kézirásos újság médiumához.

SZAKIRODALOM

- Barnton, David
1991 *The Social Nature of Writing* In: Barnton, David – Ivanič, Roz (eds.): *Writing in the Community*. (Written Communication Annual, 6.) Sage, Newbury Park, 1–13.
- Barnton, David – Papen, Uta
2010 What is the ,anthropology of writing'. In: Uők (eds.): *The Anthropology of Writing: Understanding Textually Mediated Worlds*. Continuum, London, 3–32.
- Bíró Mózes
1939 *Dr. Kecskeméthy István, mint az első (?) magyar evangéliumi (!) ifjúsági lapszerkesztő*. Különlenyomat a „Krisztus Magyarja” című Dr. Kecskeméthy Istvánról szóló könyvből. Cluj-Kolozsvár.
- Bíró Sándor
[1989] 2002 *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. II. Pro-Print könyvkiadó, Csíkszereda.
- Buzogány, Dezső
2000 *Az Erdélyi IKE története 1930-ig*. A Kolozsvári Református Teológiai Akadémia Protestáns Egyháztörténeti Tanszékének kiadványsorozata, Kolozsvár.
- Buzogány Dezső – Jánosi Csongor
2011 *A Betánista csoportok pere*. In: Uők: *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében. Tanulmányok és dokumentumok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 88–96.
- Fekete Károly, ifj.
2011 *Lelkipásztorok barátsága Kilencven éve alakult meg a Vécsi Szövetség*. *Református Szemle*. 104. 582–593.
- Fleisz János
2005 *Az erdélyi magyar sajtó története (1890–1940)*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.
- Gaal György
1974 *Diáklapok másfél száz éve*. In: *Korunk Évkönyv. Tanulmányok a romániai magyar tudományos-ság műhelyéből*. [s. n.] Kolozsvár, 269–281.
1981 *Diáklap*. In: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. A–F*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 256.
2011 *Diákkörök és -egyesületek a XX. századi kolozsvári Unitárius Kollégiumban (1900–1948)*. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Iskolás és oktatás Erdélyben*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 168–175.
- Gyórfy Gábor
2014 *A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989*. In: Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. (Médiatudományi Könyvtár, 14.) Médiatudományi Intézet, Budapest, 97–164.
- Ilyefalvi Emese
2012 *Református belmisszió és mindennapi élet Erdélyben a 20. század első felében. Kide református vallásossága 1928-tól 1935-ig*. Kézirat. MA diplomamunka, ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest.
2013 „Ha levelem elolvastad, add tovább ezeknek...” Egy református lelkipásztor sajátos kommunikációja a két világháború közötti Kideben. In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 308–349.
- Kapitzke, Cushla
1995 *Literacy and Religion: The Textual Politics and Practice of Seventh-Day Adventism*. (Studies in Written Language and Literacy, 2.) John Benjamins PubCo, Philadelphia.
- Keszeg Vilmos
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.
- Keszeg Vilmos – Becze Márta
2001 *Előszó*. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban. Lelkészek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 5–26.
- Kiss Dénes
2003 *A CE Szövetség és a református egyház*. *Erdélyi Társadalom* I. (2) 55–66.

Kiss Réka

2006 Református ébredés Budapesten. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról* II. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 1343–1367.

K. G. [Kádár Géza]

1928 Torró Miklós. *Református Szemle*. 20. 29–30.

Kristóf György

1938 Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867–1919.) *Magyar Könyvszemle* LXII. (1) 41–66.

„Kritikus” [Muraközy Gyula]

1916 Brassay Zoltán jogász úr kálváriája. Irta Torró Miklós. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. (4) 43.

Molnár János

1996 Kecskeméthy István (1864–1938). In: Kozma Zsolt – Hatházy Ferenc (szerk.): *Akik jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai 1895–1948*. Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 65–78.

Monoki István

1941 *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt 1919–1940*. II. *Hírlapok és folyóiratok*. OSZK, Budapest.

Nagy Géza

1937 *Akik kősziklára építettek*. Grafica, Cluj–Kolozsvár.

1995 *A kolozsvári református teológiai fakultás története*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár.

Salmi-Niklander, Kirsti

2007 Manuscripts and broadsheets: narrative genres and the communication circuit among working class youth in early 20th-century Finland. *Folklore* 33. 109–126

2013 Monologic, Dialogic, Collective: The Modes of Writing in Hand-Written Newspapers in 19th and 20th-century Finland. In: Kuismín, Anna – Discroll, M. J. (eds.): *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. (Studia Fennica Litteraria, 7.) Finnish Literature Society, Helsinki, 76–88.

Sipos Gábor

2002 A romániai református egyház intézményrendszere a két világháború között. *Korunk* XIII. (4) 28–30.

Szász Zoltán

2007 Az erdélyi CE Szövetség története a két világháború között. *Református Szemle* 100. (4) 966–1023.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

EREL = Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, F 3 László Dezső hagyatéka

FOLYÓIRATOK

Evangéliumi Munkás

Fölfelé

Gyertyafény

Kis Tükör

Remény

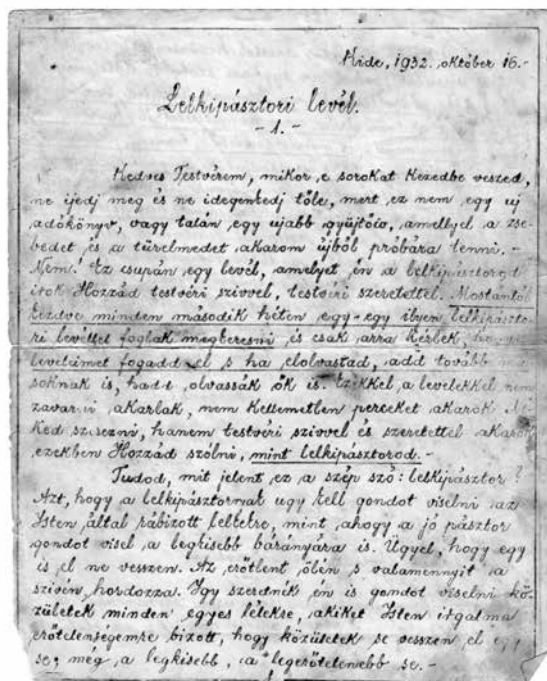
CONTEXTE NOI PRIVIND PRACTICA SCRISULUI. CULTURA ALTERNATIVĂ A REVISTELOR PROTESTANTE ÎN PRIMA TREIME A SECOLULUI XX ÎN TRANSILVANIA

Studiul de față propune interpretarea habitusului scrisului a două periodice cu scris de mână din secolul XX, legate de mișcările protestante misionare interne. Scopul primordial ar fi descoperirea funcțiilor și semnificațiilor formei scrise, totodată de a înțelege, care au fost cauzele pentru care revista *Evangéliumi Munkás* (Muncitorul Evanghelic) din 1921 și *Tábortűz* (Focul de tabără) din 1926 a apărut cu scris de mână, respectiv în ce tradiții ale mediului scris se încadrează ele. Pentru explorarea semnificațiilor acestei practici ale scrisului contextul analitic este dat de următoarele trei elemente: conceptul de distribuție a documentelor mișcărilor protestante interne, situația presei minoritare maghiare din perioada respectivă și relația reciprocă dintre diferitele grupări ale mișcării evanghelice interne.

FURTHER CONTEXTS OF A WRITING PRACTICE. ALTERNATIVE PROTESTANT NEWSPAPER CULTURE IN THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY IN TRANSYLVANIA

This study analyses the writing practice of two handwritten-newspapers which were connected to evangelical movements and protestant Home Mission in the first third of the 20th century in Transylvania. The main goal of the research is to explore the functions and meanings of the handwritten form. What were the reasons to produce the *Evangéliumi Munkás* (Evangelical Worker) in 1921 and the *Tábortűz* (Campfire) in 1926 in handwriting? What kind of writing traditions did the editors use? To understand this alternative medium, the paper scrutinizes the phenomenon in three contexts: firstly, the distribution concept of religious publications among the evangelical movements between the two World Wars in Transylvania, secondly, the situation and role of the Hungarian press in Romania after the Trianon Peace Treaty, and finally, the varied relations between the different groups of evangelical movements and the Home Mission.

KÉPEK

1. Bonczidai Dezső: Lelkipásztori levél 1. Kide (1932)

2. A Református Naptár borítója (1933)

